

4. Мельнікова Н. Науково-дослідна експериментальна робота педагогічних працівників : методичний супровід / Н. Мельнікова // Методист. – 2012. – № 11. – С. 40-45.
5. Пасічник О. Б. Управлінські аспекти організації дослідно-експериментальної діяльності навчального закладу : досвід / О. Б. Пасічник, А. Я. Нагорний, Л. Лукашенко // Управління школою. – 2012. – № 19-21. – С. 67-95.

УДК 321.64

Мозговий І. П.

доктор філософських наук, професор
Української академії банківської справи

ВИВЧЕННЯ ІСТОРІЇ ТЕРОРУ ЯК ГЛИБИННИЙ ВИЯВ СУТНОСТІ ТОТАЛІТАРИЗМУ (ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНИЙ АСПЕКТ)

В статті мова йде мова про терор і репресії, які здійснювалися комуністичним режимом в СРСР у 30-х роках ХХ ст. Розглядаються причини, засоби й механізм протиправних дій за умов функціонування тоталітарної системи.

Ключові слова: терор, комуністична партія, табори, репресії, розстріл, процес, звинувачення.

И.П.Мозговий Террор как глубинный проявление сущности тоталитаризма (Теоретико-методологический аспект)

В статье речь идет о терроре и репрессиях, которые осуществлялись коммунистическим режимом в СССР в 30-х годах ХХ в. Рассматриваются причины, средства и механизм противоправных действий в условиях функционирования тоталитарной системы.

Ключевые слова: террор, коммунистическая партия, лагеря, репрессии, расстрел, процесс, обвинения.

I.P.Mozhovy terror as a deep expression of the essence of totalitarianism (Theoretical and methodological aspect)

In this article we are talking about terror and repression that are committed by the communist regime in the Soviet Union in the 30s of the twentieth century. The reasons, means and mechanisms for the illegal actions of operating conditions of a totalitarian system.

Keywords: terror, the Communist Party, camps, repression, execution, process charge.

Європейські устремління України, при всій їх неоднозначності, передбачають подолання пережитків тоталітаризму в нашій дійсності, усунення таких минулого реліктів з реальності, як нетерпимість, корупція, насильство, “кумівство”, правовий нігілізм тощо. В цьому плані суттєву роль грають подальші дослідження негативних тенденцій у духовній сфері, викликаних до життя злочинною діяльністю комуністичної партії та повернення суспільства до загальнолюдських цінностей.

Проблема злочинної діяльності марксистської партії в минулій історії знаходила відображення як в наукових публікаціях, так і рішеннях державних та партійних органів, покликаних перебороти антидемократичні тенденції минулого. Водночас нерідко це подавалося як “помилки” окремих особистостей, від яких правляча сила відмежовувалася й “обілювалася”.

Метою нашої розвідки є узагальнення емпіричного матеріалу про терористичну діяльність органів НКВС в СРСР задля показу цієї політики як вираження сутності “нацистської”, нелюдської практики компартії.

30-і роки ХХ століття знаменували таке розкручування в СРСР репресивної машини, яке змусило весь світ здригнутися від жаху. Особливо потужних обертів машина набрала з 1934, коли було створено Народний комісаріат внутрішніх справ (НКВС) на чолі з вірним лєнінцем Ягодою Генріхом Григоровичем (справ.: Ієгуда Єнох Гершевич) (1891–1938), членом ВКП(б) з літа 1917, який ще в 1913 формально відмовився від іудаїзму [16].

Під керівництвом Ягоди був заснований “ГУЛАГ” і збільшилася мережа радянських виправно-трудова таборів, почалося будівництво (1931–1933) силами ув’язнених Біломор-Балтійського каналу (за це Ягόδю нагороджено орденом Леніна). На честь “заслуг” комісара по організації табірних будівництв був споруджений спеціальний пам’ятник на останньому шлюзі Біломор-Балтійського каналу у вигляді 30-метрової п’ятикутної зірки, всередині якої знаходився гігантський бронзовий бюст Ягоди [3; 9].

У 1936 Ягода організував 1-й Московський процес “Антирадянського об’єднаного троцькістсько-зінов’євського центру”, на якому були засуджені до розстрілу всі 16 обвинувачених партійних діячів, у тому числі Григорій Зінов’єв/Герш Радомисльський (Апфельбаум), Лев Камєнєв/Розєнфельд, Юхим Дрейцер, Ісаак Рейнольд, Едуард Гольцман та ін. Слідство в справі головних обвинувачених вів партійний діяч Микола Єжов (1895–1940). Невдовзі компартія вирішила, що Ягода не виявив принциповості в боротьбі з шпигунами і, перемістивши його 26 вересня 1936 на посаду наркома зв’язку, поставила на чолі НКВС згаданого М. Єжова.

Закрутився маховик нових процесів над вищими партфункціонерами. Обвинуваченим ставилося в провину співробітництво з західними розвідками з метою “вбивства” Сталіна та інших радянських лідерів, “розпуску СРСР” і “відновлення капіталізму”, а також організація шкідництва в різних галузях економіки. За іменем народного комісара внутрішніх справ Єжова період репресій 1937–1938 називається “Єжовщиною” або “Великим терором” – остання назва дана за книгою американського автора Роберта Конквеста “The Great

Terror: Stalin's Purge of the Thirties" (1968), яка оповідала про політичні переслідування в СРСР у 1936–1938 [8; 24; 25].

В січні 1937 відбувся 2-й Московський процес у справі “Паралельного антирадянського троцькістського центру” над 17 функціонерами, такими як Карл Радек/Кароль Собельсон, Юрій П’ятаков, Григорій Сокольников/Гірш Брілліант, Леонід Серебряков, а також Яків Лівшиц, Яків Дробніс, Михайло Соломонович Богуславський, Борис Йосипович Норкін, Гаврило Єфремович Пушин та ін. 13 чол. були розстріляні, решта відправлені в табори, де невдовзі померли; К. Радек і Г. Сокольников убиті у в’язниці в 1939.

4 квітня 1937 центральні газети надрукували повідомлення за підписом голови Президії ЦВК СРСР Михайла Калініна, в якому зазначалося, що “з огляду на виявлені злочини кримінального характеру” Президія ЦВК СРСР постановила передати справу народного комісара зв’язку Г. Ягоди слідчим органам. Ягόδю зняли з нової посади і виключили з ВКП(б).

Під час обшуку в Ягودی, згідно протоколу, були знайдені фільми, листівки, фото порнографічного характеру, гумовий штучний статевий член [23], троцькістська література та ін. Знайшли також дві розплющені й з написами кулі, якими були вбиті Г. Зінов’єв і Л. Каменев, засуджені в серпні 1936 на 1-му Московському процесі. Все це забрав до себе новий нарком НКВС М. Єжов; воно було вилучено згодом, під час його пізнішого арешту.

Спочатку Ягόδю звинуватили у “вчиненні антидержавних і кримінальних злочинів”, а потім – у “зв’язках із Троцьким, Бухаріним та Риковим, організації троцькістсько-фашистської змови в НКВС, підготовці замаху на Сталіна і Єжова, підготовці державного перевороту й інтервенції”. Всі “здали” Ягόδю. Лев Троцький/Бронштейн так писав про нього: “Дуже точний, надмірно шанобливий і абсолютно безособовий. Худий, з землистим кольором обличчя (він страждав на туберкульоз), з підстриженими вусиками, у військовому френчі, він справляв враження старанної нікчемності” [7].

Проти Ягоди виступили і його вчорашні сподвижники: Яків Агранов/Янкель Соренсон, Леонід Заковський/Генріх Штубіс, Семен Фірін/Пупко, Станіслав Реденс, Теодорс Ейхманс, Зіновій Кацнельсон, Ізраїль Леплевський та ін. В листі до М. Єжова в 1937 енкавеевіць Артур Артузов характеризував Ягόδю як чоловіка обмеженого, не гідного по всіх параметрах тих посад, які він обіймав у Об’єднаному державному політичному управлінні (ОДПУ) в 1923–1934.

11 червня 1937 відбулося слухання вже у справі “Антирадянської троцькістської воєнної організації”, по якій проходили 9 осіб: маршал Михайло Тухачевський, командарми Іона Якір, Ієронім Уборевич та Август Корк, комкори Роберт Ейдеман, Вітовт Путна, Борис Фельдман та Віталій Примаков, армійський комісар 1-го рангу Ян Гамарник. Останній застрелився напередодні арешту, решта обвинувачених були засуджені до розстрілу. Четверо з дев’яти членів суду (командарми Іван Белов, Яків Алксніс, Павло Дибенко, Микола Кашірін) невдовзі самі стали жертвами репресій і в 1938 розстріляні, комкор Єлисей Горячев наклав на себе руки, а маршал Василь Блюхер помер від катувань у в’язниці.

Побиття заарештованих, тортури, що доводило до садизму, стали основними методами допиту. Обвинувачених піддавалися психологічному тиску і “визнання” виривалися силою. Вважалося ганебним, якщо у слідчого за день не було жодного визнання. У наркоматі лунали суцільний стогін і крик, які можна було чути за квартал від наркомату [6]. Так, на допиті воєначальнику В. Блюхеру викололи око, партійному діючеві Р. Ейхе і діячеві литовської компартії З. Ангаретісу зламали хребет, співробітнику Комінтерну В. Кноріншу паяльною лампою палили спину. Сергію Корольову зламали щелепи і викликали струс мозку.

Вже згодом (10.01.1939) Сталін дав пояснення партійним органам і органам НКВС щодо катувань заарештованих: “ЦК ВКП роз’яснює, що застосування фізичного впливу в практиці НКВС було допущено з 1937 року з дозволу ЦК ВКП. ...ЦК ВКП вважає, що метод фізичного впливу повинен обов’язково застосовуватися й надалі, у вигляді винятку, щодо явних ворогів народу, які не роззброїлися, як цілковито правильний і доцільний метод” [18]. При цьому вирокі до розстрілу не підлягали оскарженню і часто виносилися без судового розгляду та негайно виконувалися.

Найчастіше люди засуджувалися безпідставно. Так, Георгій П’ятаков на Московських процесах свідчив, що в грудні 1935 він літав у Осло для “одержання терористичних інструкцій” від Троцького. Проте, за даними персоналу аеродрому, в цей день ніякі іноземні літаки на ньому не приземлялися. Інший обвинувачуваний, Іван Смірнов, “зізнався” в тому, що брав участь в убивстві Сергія Кірова в грудні 1934, хоча на цей час він уже рік перебував у в’язниці.

28 червня 1937 Політбюро ЦК ВКП(б) прийняло рішення визнати за необхідне застосування вищої міри покарання до всіх активістів, що належали до повстанської організації куркулів, тобто до заможних селян [8]. 2 липня 1937 Політбюро ЦК ВКП(б) направило секретарям обкомів, крайкомів, ЦК компартій союзних республік телеграму, підписану Сталіним: “ЦК ВКП(б) пропонує всім секретарям обласних і крайових організацій і всім обласним, крайовим і республіканським представникам НКВС узяти на облік усіх куркулів, що повернулися на батьківщину, і кримінальників для того, щоб найбільш ворожі з них були негайно арештовані й були розстріляні в порядку адміністративного проведення їхніх справ через трійки, а інші менш активні, але все-таки ворожі елементи, були б переписані й вислані в райони за вказівкою НКВС. ЦК ВКП(б)

пропонує в п'ятиденний термін представити в ЦК склад трійок, а також кількість тих, що підлягають розстрілу, так само як і кількість тих, що підлягають засланню» [15].

В рішенні Політбюро ЦК ВКП(б) № П51/144 від 5 липня 1937 зазначалося: «Прийняти пропозицію Наркомвнусправи про ув'язнення в табори на 5–8 років усіх жінок засуджених зрадників батьківщини членів право-троцькістської шпигунсько-диверсійної організації, відповідно до представленого списку. ...Всіх дітей-сиріт, що залишилися після осудження, до 15-літнього віку взяти на державне забезпечення, що ж стосується дітей після 15-літнього віку, їх питання вирішувати індивідуально».

16 липня 1937 відбулася нарада Єжова з начальниками обласних управлінь НКВС щодо проведення майбутньої операції. Коли хтось зазначив, що в широкій кампанії постраждають і невинні, Єжов наголосив: «Якщо під час цієї операції і буде розстріляна зайва тисяча людей – біди в цьому зовсім немає. Тому особливо соромитися в арештах не слід» [21]. На запитання чекіста Олександра Успенського, як бути з заарештованими 70- і 80-річними старими, Єжов відповів: «Якщо тримається на ногах – стріляй!» [19].

31 липня 1937 Єжов підписав схвалений Політбюро наказ НКВС № 00447 «Про операції з репресування колишніх куркулів, кримінальників й інших антирадянських елементів». У ньому говорилося, що «в селі осіла значна кількість колишніх куркулів, раніше репресованих, що сховалися від репресій, що втікали з таборів, заслання і трудових поселень. Осіло багато у минулому репресованих церковників і сектантів, які були активними учасниками антирадянських збройних виступів. У селі залишилися майже недоторканими значні кадри антирадянських політичних партій (есерів, грузмеків, дашнаків, муссаватистів, іттіхадистів та ін.), а також кадри колишніх активних учасників бандитських повстань, білих, карателів, репатріантів тощо. ...Перед органами державної безпеки стоїть завдання – самим нещадним способом розгромити всю цю банду антирадянських елементів, захистити працюючий радянський народ від їхнього контрреволюційного підступу й, нарешті, раз і назавжди покінчити з їх підлою підривною роботою проти основ радянської держави» [10; 13].

Згідно з наказом визначалися категорії осіб, які підлягали репресіям: колишні куркулі, що «повернулися після відбуття покарання й продовжують вести активну антирадянську підривну діяльність», «соціально небезпечні елементи, що склалися в повстанських, фашистських, терористичних і бандитських формуваннях», «члени антирадянських партій» тощо [10].

Масові репресії періоду «єжовщини» здійснювалися комуністичним керівництвом країни та його злочинним ОДПУ. До складу «оперативних трійок», створюваних на рівні республік і областей для «прискореного» (!) розгляду тисяч справ, зазвичай входили: голова – місцевий начальник НКВС, члени – місцеві прокурор і перший секретар обласного, крайового або республіканського комітету ВКП(б).

З ім'ям Єжова («єжовщина») асоціюється і чистка всередині НКВС у 1937–1938, коли були «вичищені» (заарештовані і розстріляні) 2 500 співробітників НКВС, які раніше брали участь у вчиненні терору. На місця (в регіони) Єжовим спускалися «ліміти» (цифри «планових завдань» з виявлення та покарання тих, хто шкодив радянській владі, тобто «ворогів народу») по «1-й категорії» (розстріл), і по «2-й категорії» (ув'язнення у таборах на строк від 8 до 10 років). Загальний «ліміт» на репресії в усій країні становив 268 950 чол., з них розстрілу підлягали 75 950 чол. Операцію передбачалося провести протягом чотирьох місяців [2; 10].

З передачею Китаю Китайсько-Східної залізниці (КСЗ) до СРСР повернулося кілька десятків тисяч громадян, що раніше працювали на ній, а також емігранти. Вся ця група осіб одержала загальне ім'я «харбінці» і була піддана репресіям згідно наказу НКВС СРСР № 00593 від 20 вересня 1937. Всього було засуджено 29 981 чол., з них до розстрілу – 19 312 чол. [2; 22].

В результаті репресій національних меншин було засуджено: поляків 103 489 чол. (з них до розстрілу – 84 471 чол.) [1; 14], за іншими даними – 139 835 (з них до розстрілу – 111 091 чол.) [12], представників «німецької розвідки» – 30 608 чол. (з них до розстрілу – 24 858 чол.), латвійців – 21 300 чол. (з них до розстрілу – 16 575 чол.), румунів – 8 292 чол. (з них до розстрілу – 5 439 чол.) і т.д. Згідно документів, репресіям були також піддані греки, естонці, литовці, фіни, болгари, іранці, македонці, афганці, норвежці, пуштуни, мінгрели, лакці, курди, японці, карели та ін.

Колишній начальник 3-го відділення 3-го відділу УНКВС у Москві й Московській області, А. О. Постіль, свідчив: «Заарештовували й розстрілювали цілими родинами, у числі яких ішли зовсім неписьменні жінки, неповнолітні й навіть вагітні, й усіх, як шпигунів, підводили під розстріл... тільки тому, що вони – «націонали...» [17].

Надто глумливо проходили арешти китайців і корейців. Помічник начальника УНКВС Іркутської області Б. П. Кульвев доповідав: «Китайців підібрав усіх. Залишилися тільки старі, хоча частина з них, 7 чоловік, викриваються як шпигуни й контрабандисти. Я думаю, що не варто на них витрачати час. Занадто вже вони старезні. Найбатьоріших забрав» [14]. До того ж китайці й корейці часом не розуміли російської мови, тому вироки виносилися без їх присутності, протоколи не склалися.

Один енкавеєсець доповідав про каральні акції: «...Одержав рішення на 157 чол. Викопали 4 ями. Довелося робити підривної роботи, через вічну мерзлоту. Для майбутньої операції виділив 6 чол. Буду приводити виконання вироків сам. Довіряти нікому не буду й не можна. Через бездоріжжя можна возити на маленьких 3-х – 4-місних санях. Вибрав 6 саней. Самі будемо стріляти, самі возити й ін. Доведеться зробити 7–8 рейсів. Надзвичайно багато відніме часу, але більше виділяти людей не ризикую» [2; 14].

Для того, щоб виконати й перевиконати встановлені з репресій плани, органи НКВС заарештовували й передавали на розгляд трійок справи людей самих різних професій і соціального походження. Начальники УНКВС, одержавши розверстку на арешт декількох тисяч чоловік, були поставлені перед необхідністю заарештовувати відразу сотні й тисячі чоловік. Від арештованих вимагали показання на інших осіб. На підставі цих показань, без якої-небудь їхньої перевірки, робили нові масові арешти, арештованих знов-таки били. А оскільки цим арештам треба було надати якусь видимість законності, то співробітники НКВС почали повсюдно вигадувати всілякого роду “повстанські, право-троцькістські, шпигунсько-терористичні, диверсійно-шкідницькі” й тому подібні “організації”, “центри”, “блоки” і просто “групи”, які “породжувалися” як гриби після дощу.

Завдяки цьому тільки на одному московському авіазаводі № 24 в 1937 було “розкрито” і ліквідовано 5 “шпигунських, терористичних і диверсійно-шкідницьких” груп, із загальною кількістю 50 чоловік (“право-троцькістська” група й групи, нібито пов’язані з німецькою, японською, французькою й латвійською розвідками) [11; 20]. В Київській області на грудень 1937 було “викрито” 87 повстансько-диверсійних, терористичних організацій і 365 “повстансько-диверсійних шкідницьких” груп [2].

Багато простих обивателів вбачали в терорі удар проти корумпованого начальства, яке “зарвався”, і використовували його в особистих цілях. Тисячі простих громадян заваловали НКВС доносими на своїх товаришів по службі, сусідів, начальників, знайомих; доносів було стільки, що НКВС просто не справлявся. Немало було випадків, коли доноси писали один на одного в інститутах та інших навчальних закладах. Так, наприклад, майбутній військовий історик і письменник В. В. Карпов, тодішній курсант Ташкентського військового училища, був репресований за доносом, написаним на нього однокурсником.

Начальник ленинградського УНКВС Леонід Заковський у газеті “Ленинградская правда” зазначав: “Ось недавно ми отримали заяву від одного робітника, що йому підозріла (хоча він і не має фактів) бухгалтер – дочка попа. Перевірили: виявилось, що вона ворог народу. Тому не слід бентежитися відсутністю фактів; наші органи перевіряють будь-яку заяву, з’ясують, розберуться” [2].

Скрізь – у трудових колективах, в інститутах, школах – відбувалися зібрання, на яких таврували “троцькістско-бухаринських подонков”. Коли в 1937 відзначалося 20-річчя органів держбезпеки, кожен піонерський загін прагнув до того, щоб йому дали ім’я Єжова. 20 грудня 1937 в газеті “Пионерская правда” було надруковано вірш “народного поета” (акина) Казахстану Джамбула Джабаєва (1846–1945) “Нарком Єжов”:

“Враги нашей жизни, враги миллионов, –
Ползли к нам троцкистские банды шпионов,
Бухаринцы, хитрые змеи болот,
Националистов озлобленный сброд.
Они ликовали, неся нам оковы,
Но звери попались в капканы Ежова.
Великого Сталина преданный друг,
Ежов разорвал их предательский круг!” [5].

Школярі всієї країни мали вивчати цей вірш напам’ять.

На початку 1938 трійкою по Москві й Московській області переглядалися справи інвалідів, засуджених за різними статтями на 8–10 років таборів. Комісія тепер засуджувала інвалідів до вищої міри покарання, оскільки їх не можна було використати як робочу силу.

Значною категорією репресованих виступали священнослужителі. У 1937 було заарештовано 136 900 православних священнослужителів, з них розстріляно – 85 300; в 1938 було заарештовано 28 300, розстріляно – 21 500 [22]. Були також розстріляні тисячі католицьких, ісламських, іудейських священнослужителів і служителів інших конфесій.

На виступі перед чекістами в лютому 1938 Єжов зазначав: “...Якщо взяти контингент, так він більш, ніж достатній, а от, знаєте, головку, організаторів, верхівку, ось завдання в чому полягає. Щоб зняти актив – вершки, організуюче начало, яке організовує, заводило. Ось це зроблено чи ні? – Ні, звичайно. Ось візьміть, я не пам’ятаю, хто це мені з товаришів доповідав, коли вони почали новий облік проводити, то у нього, виявляється, живими ще ходять 7 чи 8 архимандритів, працюють на роботі 20 чи 25 архимандритів, потім усяких ченців до чортика. Все це що показує? Чому цих людей не перестріляли давно? Це ж все-таки не що-небудь таке, як то кажуть, а архимандрит все-таки. Це ж організатори...” [4].

В березні 1938 відбувся 3-й Московський процес над 21 членом так званого “Право-троцькістського блоку”. Головними звинуваченими були колишній глава Комінтерну Микола Бухарін, колишній голова Раднаркому Олексій Риков, Христіан Раковський, Микола Крестінський, Генріх Ягода/Єнох Ієгуда, а також Лев/Лейб Левін, Ісаак Зеленський, Аркадій Розенгольц, Максимов-Диковський Веніамін Абрамович та ін. Всіх звинувачених, окрім трьох, страчено. Христіан Раковський, Сергій Бессонов і Дмитрій Плетньов були ув’язнені і розстріляні в 1941 вже без суда й слідства.

Ягоді інкримінували злочинну діяльність і навіть ... убийство Максима Горького та його сина! На звинувачення в шпигунстві він відповів: “Якби я був шпигуном, то завіряю вас, що десятки держав змушені

були б розпустити свої розвідки». Водночас він “визнав” себе винним у тому, що, будучи заступником голови ОДПУ, “прикривав” учасників змови. На процесі між прокурором А. Я. Вишинським і Ягодою відбувся діалог:

“Вишинский: Скажите, предатель и изменник Ягода, неужели во всей вашей гнусной и предательской деятельности вы не испытывали никогда ни ... малейшего раскаяния? И сейчас, когда вы отвечаете, наконец, перед пролетарским судом за все ваши подлые преступления, вы не испытываете ни малейшего сожаления о сделанном вами?

Ягода: Да, сожалею, очень сожалею...

Вишинский: Внимание, товарищи судьи. Предатель и изменник Ягода сожалеет. О чём вы сожалеете, шпион и преступник Ягода?

Ягода: Очень сожалею... Очень сожалею, что, когда я мог это сделать, я всех вас не расстрелял” [23].

15 травня 1938 Ягода був страчений у Луб'янській в'язниці НКВС. Його жінка, Іда Авербах (онука Михайла Ізраїлевича Свердловла) (1905–1938), була звільнена з прокуратури і 9 червня 1937 заарештована “як член сім'ї засудженого НКВС СРСР”. Разом із матір'ю й 7-річним сином її заслали на 5 років в Оренбург, пізніше розстріляли.

За даними “Комісії по встановленню причин масових репресій проти членів і кандидатів у члени ЦК ВКП(б), обраних на XVII з'їзді партії” (1956), у 1937–1938 було заарештовано за звинуваченнями в антирадянській діяльності 1 548 366 чол., з них засуджено до вищої міри покарання 681 692. Згідно з даними Р. Конквеста, в 1937–1938 заарештовано від 7 до 8 млн чол; розстріляно “трійками НКВС” від 1 до 1,5 млн; померло або розстріляно в концтаборах близько 2 млн; чисельність ув'язнених на кінець 1938 (включаючи 5 млн на кінець 1936) – близько 8 млн чол. Більша частина тих, хто отримав “10 років без права листування”, розстріляна [2; 8].

Багато катів розділили долю своїх жертв. 9 грудня 1938 був звільнений з посади Єжов, його наступником став перший секретар ЦК Компартії Грузинської РСР Лаврентій Берія (1899–1953), який заявляв: “Нехай знають вороги, що кожний, хто намагається підняти руку проти волі нашого народу, проти волі партії Леніна-Сталіна, буде нещадно зім'ятий і знищений”. Тому 10 квітня 1939 Єжов був заарештований, 24 квітня написав записку з “визнанням” гомосексуальної орієнтації, а 4 лютого 1940 був розстріляний.

Берія провів також масштабні арешти людей Єжова в НКВС, прокуратурі й судах. У 1937–1938 було страчено Якова Агранова/Янкеля Шмаєвича Соренсона, Семена Фіріна/Пупко, Теодорса Ейхманса, Ізраїля Леплевського, Леоніда Заковського/Генріха Штубіса, Всеволода Балицького, Зіновія Боруховича Кацнельсона та ін. В 1939 з органів НКВС було звільнено 7 372 оперативно-чекістських співробітників (22,9 % від загального складу), серед них 937 чол. було заарештовано. В 1939–1940 розстріляні такі одіозні постаті НКВС, як брати Борис і Матвій Бермани, Григорій Горбач, Ізраїль Дагін, Михайло Фріновський, Олексій Наседкін, Станіслав Реденс, Олександр Успенський та багато інших активних учасників терору.

Проте далеко не всіх організаторів репресій покарав меч Феміди, чимало було таких – наприклад, Берія і його сподвижники, які організували терор в Грузії та ін., – хто зробив у роки терору “блискучу” кар'єру, висунувся на керівні посади в компартії, НКВС, армії та інших галузях, користувався за радянського режиму “пошаною і комфортом”. Щоправда, іноді недовго: в 1953 “своїми” ж були розстріляні керівники репресивних органів Лаврентій Берія, Всеволод Меркулов, Богдан Кобулов, Сергій Гоглідзе, Володимир Деканозов, Павло Мешик, Лев Влодзімерський. За “власним почином” перший постріл із особистої зброї зробив генерал-полковник (згодом Маршал Радянського Союзу) Павло Батіцький. За часів тоталітаризму діяло неписане правило: якщо не вбиваєш ти, вбивають тебе.

Як бачимо, всі злочини в СРСР чинилися за вказівкою діячів правлячої партії комуністів як найпотворнішої політичної структури ХХ століття. Ці злочини зупинили соціально-політичний розвиток регіону, вони стали причиною застою соціальної системи в Україні. Водночас відомо, що не було б сучасної Німеччини, якби нацистські активісти не були покарані. Тому визначення подальших шляхів політичного розвитку нашої держави має передбачати засудження комуністичних злочинців як лютих нелюдів.

ЛІТЕРАТУРА

1. Архив Александра Яковлева [Електронний ресурс]. – Режим доступа : <http://www.alexanderyakovlev.org/>
2. Большой террор [Електронний ресурс]. – Режим доступа : <http://ru.wikipedia.org/wiki/>
3. Взлёт и падение Генриха Ягоды [Електронний ресурс]. – Режим доступа : <http://www.jewish.ru/history/press/2009/12/news994280507.php>
4. Выступление Н. И. Ежова перед руководящими работниками НКВД УССР 17 февраля 1938 г. [Електронний ресурс]. – Режим доступа : <http://istmat.info/node/24576>
5. Джабаев Д. Нарком Ежов // Пионерская правда. – 20 декабря 1937/
6. Доклад комиссии ЦК КПСС президиуму ЦК КПСС по установлению причин массовых репрессий против членов и кандидатов в члены ЦК ВКП(б), избранных на XVII съезде партии [Електронний ресурс]. – Режим доступа : <http://www.alexanderyakovlev.org/almanah/inside/almanah-doc/55752>
7. Залесский К. А. Империя Сталина. Биографический энциклопедический словарь. – М. : Вече, 2000/3. – 609 с.
8. Конквест Р. Большой террор : сталинские чистки 30-х годов. – К. 1–2. – Рига : Ракстниекс, 1991. – 416 с.
9. Наумов С. Н. Палачи русского народа [Електронний ресурс]. – Режим доступа : <http://www.sotnia.ru/tocsin/2005/0517.php>

10. Оперативный приказ народного комиссара внутренних дел Союза С.С.Р. № 00447 об операции по репрессированию бывших кулаков, уголовников и др. антисоветских элементов. 30.07.1937 [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://www.memo.ru/history/document/0447.htm>
11. О ситуации в России. 1935-1936 годы: террор и “умиротворение” [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://www.situation.ru/app/rs/lib/politburo/part4.htm>
12. “Польская операция” НКВД 1937–1938 гг. [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://www.memo.ru/history/polacy/00485art.htm>
13. Постановление Политбюро об утверждении приказа НКВД № 00447 [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://www.alexanderyakovlev.org/almanah/inside/almanah>
14. Репрессии по “национальным линиям” в СССР (1937–1938) [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <https://ru.wikipedia.org/wiki/>
15. Решение Политбюро ЦК ВКП(б) № П51/94 от 2 июля 1937 г. “Об антисоветских элементах” [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://blog.stepanivanovichkaragodin.org/?p=661>
16. Север А. Тайны сталинских репрессий. – М. : Алгоритм, 2007. – 269 с.
17. Спецобъект “Бутовский полигон” (история, документы, воспоминания) [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://archive.martyr.ru/content/view/6/15/>
18. [Телеграмма] шифром ЦК ВКП(б) секретарям обкомов, крайкомов, ЦК нацкомпартий, наркомам внутренних дел, начальникам УНКВД [Электронный ресурс]. – Режим доступа : http://www.memo.ru/history/y1937/hronika1936_1939/10.html
19. Трагедия советской деревни. Коллективизация и раскулачивание. 1927–1939. Документы и материалы : в 5 т. – Т. 5. – Кн. 1. 1937. – М. : Росспэн, 2004. – 648 с.
20. Хлевнюк О. В. Политбюро. Механизмы политической власти в 30-е годы. – М. : Росспэн, 1996. – 305 с.
20. ЦА ФСБ РФ. – Ф Зое. – Оп. 6. – Д. 3. – Л. 410.
21. ЦА ФСБ РФ. – Ф Зое. – Оп. 6. – Д. 4. – Л. 207.
22. Шатуновская О. Г. Письма Хрущёву и Яковлеву 22.05.1962 // АП РФ. – Ф. 3. – Оп. 24. – Д. 449. – Л. 4–5 об.
23. Ягода, Генрих Григорьевич [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <https://ru.wikipedia.org/wiki/>
24. Gellately R. Lenin, Stalin, and Hitler : the Age of Social Catastrophe. – London : Vintage books, 2007. – 720 p.
25. Figs O. The Whisperers: Private Life in Stalin’s Russia. – New-York : Metropolitan book, 2007. – 745 p.

УДК 373.091

Луценко С.М.,
к.держ.упр., доцент,
Ніколаєнко С.П.,
ст.викладач Сумський обласний інститут
післядипломної педагогічної освіти.

ВИКОРИСТАННЯ ІНФОРМАЦІЙНО – КОМУНІКАЦІЙНИХ ТЕХНОЛОГІЙ ПРИ ВИКЛАДАННІ СУСПІЛЬНИХ ДИСЦИПЛІН ВІДПОВІДНО ДО ДЕРЖАВНОГО СТАНДАРТУ ЗАГАЛЬНОЇ СЕРЕДНЬОЇ ОСВІТИ

В статті автори піднімають проблеми застосування інформаційно – комунікаційних технологій на уроках суспільних дисциплін, визначаються позитивні та негативні риси такого застосування. Особлива увага звертається на формування інформаційної компетентності учнів та вплив ІКТ на якість освіти.

Ключові слова: компетенція, компетентність, інформаційно-комунікаційні технології, інформаційна компетентність.

Луценко С.М., Николаенко С.П. Использование информационно-коммуникационных технологий при преподавании общественных дисциплин в соответствии с Государственным стандартом общего среднего образования.

В статье авторы поднимают проблемы применения информационно - коммуникационных технологий на уроках общественных дисциплин, определяются положительные и отрицательные черты такого применения. Особое внимание обращается на формирование информационной компетентности учащихся и влияние ИКТ на качество образования.

Ключевые слова: компетенция, компетентность, информационно-коммуникационные технологии, информационная компетентность.

Lutsenko SM Nikolaenko SP The use of ICT in teaching social sciences in accordance with the State standard of secondary education

In the article, the authors raise the problem of the use of information - communication technologies in the classroom social sciences, defined positive and negative features of the application. Particular attention is paid to the formation of information competence of students and the impact of ICT on the quality of education.

Keywords: competence, competence, information and communication technologies, information competence.